

SOSYAL HİZMET MESLEĞİ VE DİSİPLİNİNDE SOSYAL POLİTİKANIN YERİ VE ÖNEMİ

The Place and Importance of Social Policy in Social Work Discipline and Profession

Mehmet Zafer DANIŞ*

*Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Sosyal politika; insan yaşamının ayrılmaz bir parçası ve sosyal refahın gerçekleşmesinde en önemli araçtır. Genel olarak tüm sosyal sınıfların iyilik halini ve esenliğini geliştirmeyi amaçlamakla birlikte, daha çok eğitim, sağlık, beslenme, giyim ve barınma gibi temel insani gereksinimlerini dahi karşılamakta zorluk çeken yoksul nüfus gruplarına asgari bir yaşam standardı sağlama çabasındadır. Sosyal politika; sosyal refah ve sosyal adaleti sağlama, sosyal sınıflar arasındaki sürtüşmeleri asgariye indirme, sosyal sorunları ortadan kaldırma ve

böylelikle sağlıklı bir toplum meydana getirme amaçındadır. Bu amaçlar bir disiplin ve meslek olarak sosyal hizmet tarafından da paylaşılmaktadır. Bu çalışmada, sosyal politika disiplininin konusu, sosyal politikanın hedefleri, sosyal politikanın araçları, sosyal hizmet açısından sosyal politikanın anlamı, sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisinin tarihsel arka planı ve sosyal hizmet sosyal politika ilişkisi konuları tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: sosyal politika, sosyal politika disiplini, sosyal politikanın hedef ve araçları, sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisi, sosyal hizmet uzmanı..

ABSTRACT

Social policy is an inseparable component of human life and the most important instrument of the realization of social welfare. Generally, social policy aims to develop the welfare and well-being of all social classes. However, mostly it tries to provide a minimum standart of living for the poor population groups who face difficulties in meeting main human needs like education, health, nutrition, clothing and sheltering, etc. Social policy aims to provide social welfare and social justice, to minimize the strife among social classes, to remove the social problems and in this way it also targets to constitute a healthy community. At the same time, these objectives are shared by social work as a discipline and a profession. In this study, the subject of social policy discipline, the goals of social policy, the instruments of social policy, the meaning of social policy from the viewpoint of social work, the history of the relation of social work and social policy and the relation of social work and social policy will be discussed.

Key Words: social policy, social policy discipline, goals and instruments of social policy, relation of social work and social policy, social worker.

GİRİŞ

Sosyal hizmet disiplini, başka disiplinlerde de olduğu gibi diğer meslek ve disiplinlerin bilgisinden yararlanır (Kut 1988: 34).

Sosyal politika, bir meslek ve disiplin olarak ortaya çıkışından günümüze dek sosyal hizmet açısından büyük önem taşımıştır (Pearman 1973: 19). Sosyal politikanın; sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme, sosyal demokrasi gibi hedefleri sosyal hizmet tarafından da paylaşılmaktadır. Nitekim sosyal hizmetin en temel amacı işsizlik, yoksulluk, suçluluk, bakıma muhtaçlık, ayrımcılık, dışlanma vb. sosyal sorunları çözmektir. Sosyal politika ise sosyal sorunların çözümüne yönelik plan, program, hizmet ve uygulamaları biçimlendiren en önemli araçtır. Ferguson (1975: 39-40)'a göre sosyal hizmet sosyal politika ile çok sıkı bir ilişki içerisindedir. İnsan gereksinimlerinin ve sosyal yapının anlaşılmasında ve buna yönelik temel sosyal yardım ve hizmetlerin geliştirilmesinde sosyal politika, sosyal hizmetin yasal dayanaklarını, olanaklarını ve bürokratik alanını belirlemektedir.

Bir toplumdaki sosyal hizmetler, o toplumda var olan sosyal sorunlar ve mevcut sosyal politikalar doğrultusunda şekillenir. Bu bağlamda bir meslek ve sosyal bilim disiplini olarak sosyal hizmet, sosyal politikanın en önemli yapıtaşlarından biridir. Sosyal hizmetin mesleki odağı, sosyal sorunların çözümlenmesi böylelikle sosyal refah düzeyinin yükseltilmesidir. Sosyal sorunların tanımlanması, bu sorunlara neden olan gereksinimlerin belirlenmesi ve bu gereksinimlerin karşılanmasına yönelik, politika ve uygulamaların hayata

geçirilmesi süreçlerinde sosyal hizmet sosyal politika ile karşılıklı bir etkileşim içerisindedir (Denney 1998: 36-37).

Sosyal hizmet doğduğu günden bu güne mesleki bir sorumluluk olarak, gereksinim içinde olan bireylerin refah ve iyilik hallerini yakından etkileyen sosyal politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Sosyal hizmet uzmanları, eğiticilik, organizatörlük, arabuluculuk, savunuculuk gibi rollerinin gereği olarak yardıma muhtaç bireylerin sosyal işlevselliklerini başarıyla yerine getirebilmelerine yönelik mesleki uygulamalarda bulunmaktadırlar. Sosyal hizmet uzmanları bu rollerini yerine getirirken sosyal politika disiplininin konusu içinde yer alan bilgi ve kavram kümelerinden önemli ölçüde yararlanmaktadırlar.

Sosyal hizmet uzmanları, güçlerini yasalardan almakta ve mesleki uygulamalarını resmi politikalar çerçevesinde gerçekleştirmektedirler. Eğitim sürecinde elde ettikleri mesleki bilgi ve becerilerini yasal düzenlemeler ve çalıştıkları sosyal hizmet kurumunun çalışma alanına bağlı kalarak yürütmektedirler (Denney 1998: 30).

Bu çalışmanın odağını sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri arasındaki ilişki ve etkileşimlerin irdelenmesi konusu oluşturmaktadır. Çalışmada bir disiplin ve meslek olarak sosyal hizmet uygulamaları açısından sosyal politikanın yeri ve önemi konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

SOSYAL POLİTİKA DİSİPLİNİNİN KONUSU

Politika, en basit tanımıyla kurallar bütünüdür. Araç sürerken trafikte uyaçağımız kurallar, kaç yaşında okula

başlayacağımız, farklı ortamlarda nasıl hareket edeceğimiz ya da resmi bir dilekçeyi nasıl yazacağımız hep kurallara bağlıdır. Politika, bize sosyal yaşamda yapabileceğimiz ve yapamayacağımız eylemlerin neler olduğunu ifade eder. Politikalar eylemlerimize ve kararlarımıza yön verir (Ashman ve Hull 1999: 18).

Bir sosyal bilim disiplini olarak sosyal politika, istihdam sektöründen, uluslararası ilişkilere dek çok geniş bir uygulama alanına sahip olmakla birlikte sosyal politika ve kurum politikası olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmektedir (Ashman ve Hull 1999: 18).

Literatürde bazen “sosyal siyaset, toplumsal politika, içtimaî siyaset; refah politikası” gibi kavramlarla eşanlamli tutulan sosyal politika, yürürlükteki sosyal programları yönlendiren yasa ve kurallar bütünüdür (Ashman ve Hull 1999: 18). Sosyal politikanın kapsamı ve niteliği farklı dünya görüşlerine göre değişmekle birlikte (Denney 1998: 23); uygulama sorumluluğu yalnızca devlet erkine aittir (Koray 2000: 8; Tokol: 2000: 7; Güven: 2001: 33-34).

İlk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya’da Profesör Wilhelm Heinrich tarafından hazırlanan bir eserde kullanılan sosyal politika kavramı (Tokol 2000: 2), özellikle sanayi devriminde gün ışığına çıkan işçi sorunlarıyla birlikte önem kazanmıştır. Bunun için, bazı bilim adamları sosyal politikayı, sınıflar arasındaki çatışmaları, çelişkileri ve dengesizlikleri gidermeye, sınıflar arasında uyum sağlamaya dönük bir sosyal bilim disiplini olarak tarif etmiştir. Kavramın tarihi kökenlerine inildiğinde (dar ve klâsik anlamda) sosyal politika, kapitalist iktisat düzeninde işçiler ve

işverenler arasında ortaya çıkan çıkar çelişkilerinin ve çatışmalarının barışçı yöntemlerle ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Sosyal politikanın asıl hareket noktasını, üretim sürecine emeğiyle katılan işgücünün korunmasına, endüstri ilişkilerinin âdil bir şekilde kurumsallaşmasına ve böylece sınıflararası sosyal gerginliklerin asgariye indirilmesine yönelik önlemler oluşturmuştur (Güven 2001: 13). Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra, bireylerin gereksinimlerini saptamak ve karşılamak suretiyle onlara asgari düzeyde bir yaşam standardı ve refah düzeyi sağlamayı ödev bilen sosyal devlet anlayışının (Sarıca 1977: 205) gelişmesiyle birlikte sosyal politikanın kapsamı da genişlemiştir (Koray 2000: 17).

“Geniş kapsamda sosyal politika, işçi sınıfının korunması ve işveren sınıfı ile çelişkilerinin azaltılması gibi geleneksel (dar kapsamlı) sosyal politika sorunlarını içermekle birlikte, bunun ötesinde korunmaya gereksinimi olan tüm sosyal grupları kapsamına almaktadır. Burada işçi-işveren ilişkilerinin ötesinde, tüm sosyal sınıfların ve toplum kesimlerinin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinin düzenlenmesi hedef alınmakta ve toplum politikasının (yoksullukla savaş, konut politikası, sağlık ve eğitim politikası, yerleşme politikası, servet, gelirler ve gelir dağılımı politikası gibi) en ağırlıklı bölümünü oluşturmaktadır.” (Güven 2001: 15)

Tokol (2000: 1-2)’un da belirttiği gibi sosyal politika;

“Ekonomik bakımdan güçsüz olanları korumaya dönük ve devlet ta-

rafından alınan bir önlemler bütünüdür. Ekonomik bakımdan bağımlı ve güçsüz insanların korunması için devlet tarafından oluşturulan bir dizi önlemin güvence altına alınan kimi hak ve özgürlüklerin adıdır.”

Görüldüğü üzere sosyal politikanın amacı; toplumsal barış, refah ve mutluluğu sağlamaktır. Bu doğrultuda sosyal sınıflar arasındaki ekonomik dengesizlikler ve adaletsizliklerin giderilmesi yoluyla sosyal refahın sağlanması, sosyal politikanın temel sorumluluğudur.

Adaletsiz gelir dağılımı ve karşılanamayan toplumsal gereksinimler işsizlik, yoksulluk, suçluluk, çarpık yapılaşma, göçler vb. sosyal sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Sosyal sorunlar ise sosyal refah, sosyal barış, sosyal denge ve sosyal gelişmeyi olumsuz yönde etkileyerek, toplumsal anomi ve sınıf çatışmalarına yol açmaktadır.

Sosyal sorun en basit anlamıyla insan gereksinimlerinin karşılanamaması durumunun bir sonucudur. Sosyal sorunlar bireylerin yeme, içme, barınma, giyinme gibi birincil ve saygı duyulma gibi ikincil düzeydeki gereksinimlerinin giderilememesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Denney 1998: 38). Toplumun tüm katmanlarını yakından etkileyen sosyal sorunların ortadan kaldırılması sosyal politikanın öncelikli hedefidir. Örneğin yoksullukla savaş, bu yöndeki sosyal politikalarından biridir (Güven 2001: 14).

Sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri arasındaki benzerlikler konusuna geçmeden önce sosyal politika hedeflerinin açıklanması konunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

SOSYAL POLİTİKANIN HEDEFLERİ

Sosyal politikanın hedefleri toplumun en üst düzeydeki amaçlarıyla çakışmaktadır. Bu hedefleri sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme, sosyal demokrasi gibi başlıklar altında sıralayabiliriz. Tüm bu hedefler toplumun denge içinde varlığını sürdürebilmesinin, toplumsal bunalımları ve çatışmaları aşarak, sağlıklı bir toplum düzeni oluşturulmasının ana unsurlarını belirlemektedir (UNICEF 1995: 3; Güven 2001: 24).

Sosyal Gelişme Hedefi

Sosyal gelişme hedefi, kalkınmanın dengeli olmasını; ekonomik gelişme sağlanırken, bu gelişmenin sosyal sorunları da çözecek bir şekilde yönlendirilmesini ifade etmektedir. Bunun anlamı ekonomik refahı, sosyal refaha dönüştürecek, ekonomideki üretim artışını, sosyal refah artışına çevirecek politikaların uygulamaya konulmasıdır. Sosyal politika, ekonomik refah artışını geniş toplum kesimlerine yaygınlaştırdığı ölçüde sosyal gelişme hedefine ulaşılacaktır (Güven 2001: 24).

Sosyal Adalet Hedefi

Sosyal adalet eldeki değerlerin toplum içinde adaletli bir biçimde dağıtılması anlamına gelmektedir. Sosyal adalet ulusal geliri daha iyi paylaştırarak ve ulusal gelirden herkese anlamlı bir pay düşmesini sağlayarak ulaşılabilir. Sosyal adalet ilkesine, adaletli dağılım ilkesi de denmektedir. Bu ilkenin iki boyutu söz konusudur. İlki tüm vatandaşlara, o toplumun koşullarına göre asgari geçim ve yaşama olanaklarının sağlanmasıdır. Yani devlet herkes için sosyal güvenlik, sağlık, konut, eğitim gibi hizmetleri be-

lirli bir oranda sağlamak zorundadır. İkincisi ise sosyal adaletin tüm topluma egemen kılınmasıdır. Sosyal adalet kavramı insanlar arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin “eşit işe eşit ücret” ödenmesi anlayışı ile her insanın doğuştan tüm öteki insanlarla eşit şansa, eşit gelişme ve ilerleme fırsatına sahip olması yani “fırsat eşitliği” anlayışına dayanmaktadır (Es 1992: 66-67). “Sosyal adalet ne bir lüks, ne de fakirlik için bir mazerettir, uygar insanlığın özüdür” (Ekin: 2000: 55). Bu amaca ise kişilere klasik hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal haklar da tanınarak ulaşılabilir (Sözer 1998: 6).

Sosyal Barış Hedefi

Sosyal dengeyi sağlayan sosyal adalet hedefi, sosyal barışın da vazgeçilmez ön koşuludur. Toplumdaki uyuşmazlıkların, sosyal çatışmalara ya da sosyal patlamalara varmadan barışçı yollarla çözülmesi, sosyal barış hedefinin özünü oluşturmaktadır (Güven 2001: 27-28).

Sosyal Denge Hedefi

Sosyal denge, bir toplumun bütün kesimlerinin geniş ölçüde uyum içinde bulunmasını sağlayan toplumsal bütünleşme durumu olarak tanımlanmaktadır. Sosyal denge, toplumu oluşturan sınıflar, sosyal gruplar, coğrafik bölgeler ve sosyal hizmetlerden yararlanan kesimler arasında kurulması gereken geniş yelpazeli bir dengeyi ifade etmektedir. Sosyal denge; toplum kesimleri arasındaki güç, toplumsal refah ve hizmet dengesinin kurulmasını içermektedir. Toplumdaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin azaltılmasına yönelmektedir. Sosyal denge, sosyal ve bölgesel farklılıkları azaltarak kurulabilir. Adalet-

siz gelir dağılımı sosyal dengeyi bozan temel etmendir. Sosyal denge hedefine eğitim, sağlık, konut, altyapı ve çevresel hizmetlerin toplumdaki tüm nüfus gruplarına adaletli bir biçimde götürülmesi ile ulaşılabilir. Burada öncelikli nüfus grupları toplumsal hizmetlerden genellikle yeterli ve adil pay alamayan kırsal alanlar, az gelişmiş yöreler ve geçeköndü bölgelerinde yaşayan bireylerdir (Güven 2001: 29).

Sosyal Bütünleşme Hedefi

Sosyal politikanın önde gelen hedeflerinden birisi de, toplumsal çözümleri önleyerek, bir bütünleşme süreci içinde toplum varlığını sürdürmektir. Sosyal bütünleşmenin sağlanmadığı toplumlarda, bireyler ve sosyal gruplar birbirlerine ve toplumun tümüne karşı yabancılaşırlar ve toplumsal çözümler başlar. Bu ise toplumdaki gerilim ve parçalanmaları arttırarak sosyal parçalanmaya yol açar. Toplumun çalışma yaşamının, emeğin sömürülmesine olanak tanımayacak bir şekilde dengeye oturtulması, sosyal bütünleşme hedefinin özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, sendikalar ve kooperatifler gibi kendi kendine yardım kuruluşlarının ve sosyal güvenlik kurumlarının gelişmesi, büyük önem taşımaktadır (Güven 2001: 30-31).

Sosyal Demokrasi Hedefi

Sosyal demokrasi hedefi, sosyal eşitsizliklerin azaltılarak, sosyal adaletin ve sosyal gelişmenin gerçekleşmesine yardımcı olacak başat bir unsurdur. Bu yönüyle sosyal politikayı, amacı sosyal demokrasi olan bir disiplin şeklinde tanımlamak bile olasıdır. Sosyal hakların geliştirilmesi, herkesin sosyal güvenliğe kavuşturulması, eğitim ve sağlık

hizmetlerinden ücretsiz yararlanması, insanlık onuruna yaraşır bir geçim düzeyine kavuşturulması ve tam istihdamın sağlanması, sosyal demokrasinin nihai hedefini oluşturmaktadır (Güven 2001: 32).

Bilindiği gibi rasyonel hedeflere ulaşmak bu doğrultuda uygun araçların kullanılmasına bağlıdır. Sosyal politika için de aynı şey geçerlidir. Aşağıda kısaca sosyal politika araçlarının neler olduğuna değinilecektir.

SOSYAL POLİTİKANIN ARAÇLARI

Sosyal politika hedeflerine ulaşmak için ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere farklı araçlardan yararlanılmaktadır. Bu başlık altında her iki düzeydeki sosyal politika araçlarının neler olduğuna ve işlevlerine yer verilecektir.

Sosyal Politikanın Ulusal Düzeydeki Araçları

Herkese asgari bir gelir ve yaşam düzeyinin sağlanması, çalışma koşullarının düzeltilmesi yoluyla emeğin korunması, milli gelirin adil bir biçimde dağıtılması, bir "ülke halkının yarısını ve bugünü güvence altına almayı amaçlayan" sosyal güvenliğin sağlanması yoluyla bireylerin mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik risklere karşı korunması gibi temel sosyal politika hedeflerine ulaşılırken çeşitli araçlardan yararlanılmaktadır. Şişman (1999: 100) bu araçları yasal düzenlemeler, kurumsal düzenlemeler ve sosyal planlama olmak üzere üç başlık altında ele almaktadır.

Yasal düzenlemeler yoluyla işçi, işveren ilişkileri hukuki bir temele oturtularak, ücretler, çalışma saatleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi çalışma koşulları

düzenlenir ve sendikal haklar (sendika hakkı, toplu sözleşme ve grev hakları) güvence altına alınır. Devletin endüstri ilişkilerindeki rolü çalışanları koruyucu yasal düzenlemelerle sınırlı değildir, bunun yanı sıra amaca yönelik kimi *kurumsal düzenlemeler* de yer almaktadır. Sosyal sigortalar kurumu, sosyal güvenlik sistemi, işsizlik sigortası, iş ve işçi bulma kurumu gibi kurumlar bunlar arasında sayılabilir (Güven 2001: 96-97).

Sosyal politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en önde gelen araçlardan birisi de *sosyal planlamadır*. Sezer (1999: 9) planlamayı; "içeriği, kuşatımı, amacı ve araçları ne olursa olsun, verilmiş bir ortamda önceden belirlenmiş amaç ya da amaçlara, yine önceden belirlenmiş sürede, belli araçlarla ulaşma eylemi" olarak tanımlamaktadır.

Bir devlet işlevi olarak sosyal planlama ise sosyal sorunların mevcut kaynakların adaletli bir biçimde nüfus grupları arasında dağıtımına anlamına gelmektedir ve iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki kıt kaynakların akılcı ve etkili bir biçimde paylaşılması, ikincisi ise sosyal adaletin gerçekleştirilmesidir (Sezer 1999: 35-36).

Sosyal Politikanın Uluslararası Düzeydeki Araçları

Uluslararası düzeydeki sosyal politika araçlarının neler olduğuna değinilmeden önce uluslararası sosyal politikanın tanımlanması konunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Erdut (2002: 38-39) uluslararası sosyal politikayı; "ekonomik ve toplumsal bakımdan gereksinmesi olan kişi ve kümeleri korumak, piyasa ekonomisi kurallarının doğurduğu ve küreselleş-

menin derinleştirdiği uluslararası barışı tehdit eden eşitsizlik, eğretilik ve güvencesizlikleri azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla sosyal politikanın uluslararası yanlarını ve bunların oluşturdukları kuruluşları; bu kuruluşlar aracılığıyla ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde izlenmesi gereken politikaları; bu politikaların içereceği önlemleri ve uygulamaya konulması ile denetimini inceleyen bilim disiplini” biçiminde tanımlamaktadır.

Endüstrileşmenin ortaya çıkardığı çalışma yaşamı ile ilgili sorunların evrensel boyutlarda çözümü ve çalışma koşullarının asgari ölçütlerinin uluslararası düzlemde güvencelere bağlanması gereksinimi, uluslararası sosyal politika kuruluşlarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Uluslararası bir çalışma mevzuatının oluşturulması ve bunun denetlenmesini üstlenecek ve sosyal politika üzerinde çalışacak sürekli bir örgüte duyulan ihtiyaç, ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) kurulmasına yol açmıştır (Güven 2001: 161; Erdut 2002: 41). Bu sayede dünya genelinde çalışma koşullarının asgari standartlarının belirlenmesi mümkün olmuştur.

Sosyal adalet, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve uluslararası işbirliği ilkeleri doğrultusunda 1919 yılında kurulan ILO, çalışanların sendikal haklarının genişlemesinde, çalışma koşullarının düzenlenmesinde, emeğin korunmasında ve çalışanların sosyal güvenliklerinin geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa Konseyi tarafından 1950 yılında onaylanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1961 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı çalışma

hayatı ile ilgili ayrıntılı düzenlemeleri beraberinde getirmiştir (Güven 2001: 161-172).

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, konumuzla ilgili olarak sosyal politikanın kapsam, hedef ve araçlarını ana hatlarıyla ele aldık. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi sosyal hizmet ve sosyal politika temelde sosyal refahın gerçekleşmesini sağlama oryantasyonuna sahip iki farklı disiplindir ve çok sayıda ortak amaçları söz konusudur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisi ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır.

SOSYAL HİZMET AÇISINDAN SOSYAL POLİTİKANIN ANLAMI

Bir meslek ve sosyal bilim disiplini olarak sosyal hizmet, sosyal politika ile yakın ilişkiler içerisindedir. Sosyal hizmetin mesleki odağı, sosyal sorunların çözülmesi yoluyla sosyal refah düzeyinin artırılması olarak tanımlanabilir. Bu noktada sosyal sorunların analiz edilmesi, bu sorunların altında yatan gereksinimlerin belirlenmesi ve bu gereksinimlerin karşılanmasına yönelik politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi süreçlerinde sosyal hizmet, sosyal politika disiplininin büyük ölçüde yararlanmaktadır (Denney 1998: 36).

Sağlıklı ya da iyi bir topluma ulaşma hedefi, hem sosyal hizmet hem de sosyal politika disiplinlerinin ilgi alanı içerisinde yer alır. İyi toplum hedefine nasıl ulaşılabileceği ise sosyal politikalara ve bu politikalara yön veren siyasal düşünce sistemlerinin sosyal sorunları nasıl algıladığına ve bu sorunların çözümüne yönelik öngörülerine bağlıdır. Bu bağlamda sosyal hizmet, baskın sosyal politikaların çözümüne yönelik strateji

ve programlardan yararlanmakta ve aynı zamanda birey, grup ve toplumları yakından etkileyen sosyal politikaların oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Denney 1998: 37-38). Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz sosyal hizmet ve sosyal politika arasındaki etkileşimleri daha anlaşılır kılabilmek açısından sosyal hizmet ve sosyal politika arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Aşağıda disiplinlerarası bu etkileşimin tarihsel gelişimine yer verilmektedir.

Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika İlişkisinin Tarihsel Arka Planı

Sosyal hizmet (social work), "sanayi toplumunda özel gereksinim gruplarının bakım ve korunmalarının toplumun sorumluluğu ve görevi olduğu anlayışından hareketle kamusal, yarı kamusal ve gönüllü etkinliklerle bu tür nüfus gruplarının bakımlarını, korunmalarını iş edinen, insanların yardımsız çözemedikleri bireysel ve toplumsal sorunlarının çözümü için geliştirilen profesyonel" (Tomanbay 1999: 237) bir meslek ve disiplindir.

Sosyal hizmetler (social services), ise "insanların sağlık ve iyilik hallerinin geliştirilmesinde, insanların başkalarına bağımlı olma hallerinin önlenmesinde ve kendilerine daha yeterli hale gelmelerinde, aile bağlarının güçlendirilmesinde, bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların sosyal işlevlerini başarıyla yerine getirebilmelerinde yardımcı olmak amacıyla sosyal hizmet uzmanları ve diğer profesyonel elemanlar tarafından gerçekleştirilen etkinlikler bütünüdür" (Barker 1999: 453).

Sosyal hizmet mesleğinin profesyonel temsilcileri olan sosyal hizmet uzmanla-

rı, sosyal hizmet mesleğinin ilgi alanına giren, farklı yaş ve ihtiyaç gruplarından bireylerin sorunlarının çözümlenmesi sürecinde katkıda bulunurlar. Bu çerçevede bir sorun kategorisini çözmeye yönelik tüm hizmet türleri (kurumlar, program ve projeler), bir sosyal hizmet alanını oluşturur (Koşar 1992: 10).

Doğduğu günden bu güne sosyal hizmet, tarihsel bir misyon olarak, ayrıma maruz kalmış ve ezilmiş grupların savunuculuğunu yapmış ve bu grupların sosyal refah düzeyinin geliştirilmesi için sosyal politikaların değiştirilmesine katkı vermiştir (O'Melia, Miley ve DuBois 1998: 12).

Mesleki formasyonunu 1898 yılında kazanan sosyal hizmetin profesyonel temsilcileri olan sosyal hizmet uzmanları tarihsel süreç içerisinde sosyal refah politikasının planlanmasında anahtar rol üstlenmişlerdir (Domanski 1998: 156). Jane Addams, Grace ve Edith Abbott, Sophia Breckenridge, Jeanette Rankin, Frances Perkins, Harry Hopkins, Wilbur Cohen, Bertha Reynolds, Richard Cloward, Charles Grosser, Whitney Young, Ron Dellums, Barbara Mikulski gibi mesleğin ilk uygulayıcılarından bugüne birçok sosyal hizmet uzmanı muhtaç durumdaki bireylere daha iyi bir yaşam standardı sağlamak ve sosyal adaleti geliştirmek için sosyal politikalara yön vermeye, bu amaçla sosyal politika uygulayıcılarını etkilemeye çalışmışlardır (Schneider ve Netting 1999: 349). Bununla birlikte Schwartz (1969: 22-43; Akt: Schneider ve Netting 1999: 349)'ın da belirttiği gibi "sosyal hizmet uzmanları her dönemde sorumlu oldukları müracaatçıların iyilik hallerini geliştirebilmek için var olan politikalara ters düşmüşlerdir". Thompson (1994: 457-465) bu durumu "sosyal

reform ve sosyal adaleti geliştirmek için verilen bir savaş olarak” nitelendirmiştir.

Ondokuzuncu yüzyılın başında Amerika’da yayılmaya başlayan toplum merkezleri sosyal politikaların oluşumuna ışık tutan ilk sosyal hizmet kurumlarıdır (Turan 1999: 5-6). Çalışan çocukların korunması, ücret standartları ve ulusal sağlık programlarına ilişkin yasaların hazırlanmasında toplum merkezleri önemli rol oynamıştır. 1920’lerde Karl Schweinitz ve Isaac Rubinow gibi sosyal hizmet uzmanları mevcut politikaları geliştirmek için “sosyal aksiyonunun” (sosyal hizmet mesleği ve disiplininin toplumla çalışma kapsamında önemli bir yöntemidir) önemine işaret etmişlerdir. Bu dönemde birçok sorun alanında sosyal aksiyon kampanyaları yürütülmüştür. Ruh sağlığı alanındaki hizmetlerin geliştirilmesi ve bu yöndeki politika düzenlemeleri bunun en önemli örneklerinden birisidir (Schneider ve Netting 1999: 350).

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde; Harry Hopkins, F. Dorothy Kahn ve Frances Perkins gibi sosyal hizmet uzmanları sosyal güvenlik ve sosyal refah yönetimi gibi konuları içeren sosyal yasaların ve sosyal planların oluşumunu etkilemişlerdir. 1934 yılında düzenlenen Ulusal Sosyal Refah Konferansı (National Conference of Social Welfare)’nda ağırlıklı olarak işsizlik, sağlık ve adalet gibi sosyal politika konuları üzerinde durulmuş ve burada alınan kararlar dönemin sosyal yasalarının hazırlanmasına temel oluşturmuştur (Schneider ve Netting 1999: 350; Toikko 1999: 354).

1945 yılında Edvard Lindeman sosyal hizmet uzmanlarının Amerika’nın gelişiminde oynadığı rol ve işlevin ne oldu-

ğu konusunu tartışmaya açmış, bunun sonucunda sağlık bakımı, eğitim, istihdam, ırk ayrımı ve demokratik katılım gibi alanlarda sosyal politikaların belirlenmesi sürecinde sosyal hizmet uzmanları da yerini almıştır (Schneider ve Netting 1999: 350).

Gordon Hamilton 1952 yılında yayınladığı “Sosyal kişisel çalışmanın sosyal politikadaki rolü” (*The rol of social case work in social policy*) isimli makalesinde sosyal politika ile sosyal kişisel çalışma uygulaması arasındaki ilişkiler üzerinde durmuş ve sosyal hizmet uzmanlarının sosyal politikaların oluşturulması sürecine aktif bir biçimde katılmaları gerektiğine işaret etmiştir (Kahn 1959; Akt: Schneider ve Netting 1999: 350).

1968 yılında Harry Specht, sosyal hizmet uzmanlarının sosyal hizmet kurumlarının işleyişine yön veren sosyal politikaların hazırlanmasında doğrudan sorumluluk almaları gerektiğini ifade etmiştir. 1970’de Charles Levy politikanın sorun ve gereksinimlerin tanımlanması ve bunların çözümü için gerekli plan ve stratejilerin oluşturulmasına yön veren bir değerler sistemi olduğunu belirtmiştir. Levy, sosyal hizmet uygulamasının genelde politika seçme, hazırlama ve etkileme sürecine yöneldiğinin altını çizmiştir (Schneider ve Netting 1999: 351).

1980’lere gelindiğinde Alvin Schorr, aile ve çocuk refahı alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçıların durumlarını yalnızca “kendi bakış açılarından” değil aynı zamanda “onların kendi gözleri” ile değerlendirmeleri gerektiğini, bunun ise sosyal çevre kontekstinin iyi bir biçimde gözlemlenmesi ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Sosyal hizmet uygulamasının

sosyal politika alanı ile iç içe olduğunu, çalıştıkları kurumların prosedürü ile sürekli değişen sosyal gerçeklerin, sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarını yakından etkilediğini ileri süren Schorr, “sosyal hizmet uzmanlarının, isteseler de istemeseler de, günlük hayatta her zaman politika konuları ile meşgul olacaklarının” altını çizmiştir (Schorr 1985: 193).

Doksanlı yıllar sosyal politikanın ekolojik yapıyı değerlendirmede en temel sistemlerden biri olduğunun sosyal hizmette, daha iyi anlaşılmaya başlandığı bir dönemdir. 1994'te Jansson sosyal hizmet uzmanlarının var olan politikalar ile uygulamaya aktarılacak yeni politikaları değiştirme becerilerine gereksinimleri olduğuna işaret etmiştir. “Bu beceriler olmaksızın, sosyal hizmet uzmanları müracaatçılarına tam anlamıyla yardım edemezler ve mesleki haklarını koruyamazlar”. Jansson, bu nedenle politikanın sosyal hizmet uygulamasında hayati rol oynadığı ve sosyal hizmet uzmanlarına politikaları etkileme becerilerinin kazandırılması gerektiği üzerinde önemle durmuştur (Schneider ve Netting 1999: 351). Yine bu yıllarda Segal ve Brzuzy (1998: 269) “tüm sosyal hizmet uzmanlarının, sosyal refah politikasının gelişimini nasıl etkileyebileceklerine ilişkin bir bilgi temelinde sahip olmaları gerektiğine” dikkat çekmiştir.

NASW'ın (National Association of Social Workers) 1996 yılında yayınladığı “Etik İlkeler” içerisinde de her sosyal hizmet uzmanının temel insani gereksinimlerin karşılanması ve sosyal adaletin geliştirilmesi hedefi doğrultusunda politika ve yasaların değiştirilmesi için savunuculuk yapmaları gerektiğine yer verilmiştir (Schneider ve Netting 1999:

351).

Yukarıdaki tarihsel gelişim süreci bize özetle, sosyal hizmetin profesyonel bir oryantasyon kazandığı 19. yüzyılın başından günümüze dek, tüm sosyal hizmet uzmanlarının, muhtaç bireylerin koşullarını iyileştirmek ve sosyal adaleti geliştirmek için sosyal politikaları etkilemeyi mesleki bir sorumluluk olarak kabul ettiğini göstermektedir. Aşağıda ise sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri arasındaki ilişki ana hatlarıyla tartışılmaktadır.

Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika İlişkisi

Sosyal hizmet literatürüne önemli katkılar sağlamış biri olan Gordon Hamilton (1952: 317) sosyal hizmet uygulaması ile sosyal politika oluşturma arasındaki ilişki üzerine yaklaşık yarım asır önce sunları söylemiştir:

“Hiç kimse karşılıklı etkileşim içerisinde olan insan problemlerini var olan ekonomik ve sosyal yapıyı göz önünde bulundurmadan başarılı bir biçimde çözemez ve şu da bir gerçektir ki; hiç kimse de insan davranışı ve psikodinamiklerini derinlemesine analiz etmeden ekonomik problemleri çözemez. Bu iki birbirini tamamlayan alan politika ve program için bütünleştirilmelidir... sosyal hizmet uzmanları görüşlerini sosyal yasalara katmanın daha etkili yollarını bulmalıdırlar... İyi bir sosyal aksiyon, hem toplumu belirleyen hem de toplum tarafından belirlenen kişilik bilgisinin yanı sıra aynı zamanda politika ve ilgili diğer bilimler tarafından kabul edilen verilere dayandığı ölçüde gerçekleştirilebilir.”

Hamilton'un tarihi öneme sahip bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıların yararına yürütmüş oldukları mesleki çalışmalarında onların iyilik hallerini ve sosyal koşullarını geliştirebilmek için insana ilişkin bilgi kaynaklarının yanı sıra bireyin yaşamını doğrudan etkileyen yasal düzenlemeler ve mevzuatlar ile sosyal politika disiplininin temel kavram ve teorileri hakkında bir bilgi temeline sahip olmaları gerekmektedir.

Sosyal hizmet ve sosyal politika dokuz temel insan gereksinimini karşılamak için çalışan iki farklı disiplin ve uygulama alanıdır. Bu gereksinimler 1990 yılında İngiltere'de yürürlüğe giren Ulusal Sağlık Hizmeti ve Sosyal Koruma Kanunu'na göre şu şekilde sıralanmaktadır: Kişisel ve sosyal koruma, sağlık bakımı, barınma, finans, eğitim, istihdam, serbest zaman değerlendirme, ulaşım, toplumsal hizmet ve kaynaklara ulaşabilme (Denney 1998: 44-45).

Sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisi konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir husus da ideolojilerdir. İdeoloji sosyal hizmet ve sosyal politika uygulamalarının temelinde yatan önemli bir kavramdır. İdeolojiler toplumsal düzenlemelerin temelinde yatan süreçleri anlamamıza olanak tanır. Sosyal hizmetin mesleki değerleri, birçok farklı düşünce sisteminden etkilenmiştir ve sosyal hizmet birçok farklı düşünce sistemine yön veren ideolojilerin önemi üzerinde durmaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet uygulamalarında baskın olan tek bir mesleki anlayış yoktur, toplumun bir parçası olan sosyal hizmet uzmanları farklı perspektiflerden yararlanırlar (Denney 1998: 23-24). Davis ve Hagen (1992: 21) sosyal hizmet uzmanlarının sosyal politikalara ve sosyal

hizmet modellerine hangi ideolojilerin yön verdiğini daima değerlendirmeleri gerektiğine işaret etmektedirler. Sosyal politikaların ve hizmet modellerinin hangi fikir ve bakış açısı doğrultusunda şekillendiğini bilen bir sosyal hizmet uzmanı, kendisini çevreleyen sosyal politikalar doğrultusunda müracaatçılarına daha etkin hizmetler sunabilecektir.

Uygulama açısından ele alındığında sosyal politikalar; hükümetlerin çeşitli durumlara ilişkin kararlarının neler olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Örneğin; devlet bütçesindeki harcama kalemlerine ayrılan ödenekler, yasama kararları ve sosyal programlar sosyal politikalar tarafından belirlenir. Yani bir başka deyişle gereksinim içerisindeki insanlara yardım sağlamak için ne kadar para harcayabileceğimizi, bu insanların refahı için ne gibi hizmetler sunulacağını ve kimlerin sosyal yardımlardan yararlanacağı ya da yararlanamayacağı gibi hususlar sosyal politika düzenlemeleri içerisinde yer alır. Örneğin, sosyal hizmet uzmanlarının korunmaya muhtaç çocuklar için neler yapabileceğini ya da yapamayacağını yürürlükteki sosyal politikalar belirler (Ashman ve Hull 1999: 18).

Bir sosyal hizmet uzmanı, müracaatçısının yararı için hangi kaynaklardan yararlanabileceği ve bu kaynaklara nasıl ulaşacağını ancak yürürlükteki sosyal politikaları takip ederek öğrenebilir. Örneğin, üç çocuklu bir kadın ekonomik sıkıntılarından dolayı, uzun zamandır ev kirasını ödeyemekte ve bu nedenle oturduğu evi tahliye etmek zorundadır. Sosyal hizmet kurumuna başvuran kadın kendisi ve çocukları için barınma konusunda yardım talebinde bulunmaktadır. Bu müracaatçı ile çalışan sosyal hizmet uzmanının onun

barınma gereksiniminin karşılanması için hangi kaynakların var olduğunu ve bu kaynaklardan yararlanmak için müracaatçının durumunun uygun olup olmadığını bilmesi gerekmektedir. Bu aşamada sosyal politika konusundaki bilgilerine başvurmak durumunda olan sosyal hizmet uzmanı, bu müracaatçının barınma sorununun geçici olarak giderilmesi için sosyal yardımdan yararlanıp yararlanamayacağını, evsiz bireyler için sosyal yardım kapsamında barınma olanağının sağlanıp sağlanmadığını, şayet böyle bir olanak varsa müracaatçı ve çocuklarının bu yardımdan yararlanmak için gerekli şartları taşıyıp taşımadığını, müracaatçının ne kadar süreyle bu olanaktan yararlanabileceğini ve uyması gereken kuralların neler olduğunu ancak sosyal yardım ve sosyal hizmet politikalarını takip ederek bilebilir (Ashman ve Hull 1999: 19).

Sosyal hizmet uzmanları, mesleki uygulamalarını yürütürken çalıştıkları kurumun politikasını da iyi bilmek durumundadırlar. Kurum politikası, kurumların kendi hizmet standartlarının neler olduğunu, kurumun yapısı ve işleyişini, sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçının uyması gereken kuralları ve mesleki ilişki sürecinde takip edilmesi gereken prosedürün ne olduğunu ifade eder (Ashman ve Hull 1999: 19).

Özetle, sosyal politika, sosyal sorunların ortaya çıkışında önemli rol oynayan yoksunlukların giderilmesiyle ilgilidir. Bu yoksunluklar maddesel kaynak yoksunluğu, gelişimsel yoksunluklar, fiziksel yoksunluklar, kişilerarası ilişki yoksunluğu, fırsat yoksunluğu ve bireysel haklar yoksunluğu olarak sınıflandırılabilir. Bu yoksunlukların ortaya çıkardığı sosyal sorunlar, sosyal hizmetin temel ilgisidir. Çünkü insan yaşamının tüm boyutlarını

saran bu yoksunluklar, sonuç itibarıyla sosyal hizmetin kendini tanımlamakta kullandığı sosyal işlevsellik kavramına olumsuz bir biçimde etki etmektedir (Şahin 2000: 24).

SONUÇ YERİNE

Sosyal hizmet, köklerini insana yardım etme anlayışından almakta ve bu oryantasyonuyla da sosyal politikanın kavram ve bilgi kümesinden sürekli yararlanmaktadır. İnsan, doğası gereği duyu ve düşünce yanı olan, bio-psiko-sosyal bir canlı olarak, çok boyutlu değerlendirilmesi gereken karmaşık bir varlıktır. Bu nedendir ki, insanın gereksinim ve sorunları, diğer sosyal sistemler ile olan ilişki ve etkileşimleri yalnızca sosyal hizmet müdahalesiyle çözümlenmeyecek kadar zordur. Temelde insan ve insanoğlunun refahına, mutluluğuna ve gelişimine katkıda bulunma isteği multidisipliner bir çalışma alanını ortaya çıkarmıştır. Sosyal hizmet, insan davranışını ve onun etkileşim içerisinde bulunduğu sosyal çevreyi doğru bir biçimde değerlendirebilmek ve buna yönelik hizmet ve uygulama modellerini oluşturabilmek için diğer disiplinler gibi sosyal politikadan da yararlanmakta, kendisi de insani hizmet alanındaki bilgi birikimine alandan topladığı verilerle katkıda bulunmaktadır.

Sosyal adalet, insan hakları ve sosyal refahın geliştirilmesine kendini adayın sosyal hizmet ile sosyal politikanın hedefi temelde aynıdır. Sosyal hizmetin, sosyal politikaların oluşumuna katılımı, yukarıda ifade edilen hedefleri gerçekleştirebilmek açısından son derece önemlidir. Sosyal hizmet doğduğu günden bu güne mesleki bir sorumluluk olarak gereksinim içinde olan bireylerin

refah ve iyilik hallerini yakından etkileyen sosyal politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Sosyal hizmet uzmanları, güçlerini yasalardan alan uygulayıcılar olarak, sosyal politikayı, kurum politikasını ve sosyal hizmet mevzuatını iyi bilmek durumundadırlar. Ancak böylelikle müracaatçıların iyilik hallerinin geliştirilmesine daha etkin katkı verebilirler.

Sosyal politikalar, sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ayrılan payları, bu alandaki hizmet modellerini belirlemektedir. Sosyal hizmet uzmanları, savunuculuk rollerinin gereği olarak muhtaç bireylerin beklenti ve gereksinimlerine daha iyi cevap verebilecek yönde sosyal politikaları etkileme sorumluluğuna sahiptirler. Bu nedenle genellikle uygulamadaki sosyal politikalara ters düşmektedirler. Bu durumda sosyal hizmet mesleğinin felsefi olarak ortaya konmuş amaçlarını gerçekleştirebilmek için tüm nüfus gruplarını içine alan sosyal politikaların oluşumuna katılmak, stratejik noktalarda görev almak ve sosyal hizmet uygulamalarından elde edilen sonuçları politika yapımcılarıyla paylaşmak, sosyal hizmet uzmanlarının temel sorumluluğudur.

KAYNAKLAR

Ashman, K. K. ve Hull, G. H. (1999) *Understanding Generalist Practice*, Chicago, Nelson Hall Publishers.

Barker, L. R. (1999) *The Social Work Dictionary*, USA, NASW Press.

Davis, V. L. ve Hagen J. L. (1992) "The Problem of Wife Abuse: The Interrelationship of Social Policy and Social Work Practice." *Social Work*, 37 (1) 15-21.

Denney, D. (1998) *Social Policy and Social Work*, New York, Oxford University Press.

Domanski, D. M. (1998) "Prototypes of Social Work Political Participation: An Empirical Model." *Social Work*, 43 (4) 156-157.

Ekin, N. (2000) "Küresel Dönüşümde Sosyal Çelişkiler ve Yeni Vizyon." *Kamu-İş Dergisi*, 5 (3) 55-64.

Erdut, Z. (2002) *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Es, M. (1992) "Sosyal Politika Açısından Türkiye'de Gelir Dağılımı." (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Ferguson, A. E. (1975) *Social Work an Introduction*, USA, J. B. Lippincott Company.

Güven, S. (2001) *Sosyal Politikanın Temelleri*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

Hamilton, G. (1952) "The Role of Social Casework in Social Policy." *Social Casework*, 33 (8) 315-324.

Koray, M. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

Koşar, N. (1992) *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, Ankara.

Kut, S. (1988) *Sosyal Hizmet Mesleği, Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*, Ankara.

O'Melia, M., Miley, K. K ve Dubois, B. L. (1998) *Generalist Social Work Practice—An Empowering Approach*. England, Allyn and Bacon.

Pearman, R. J. (1973) *Social Science and Social Work*, USA, The Scarecrow Press.

Sarıca, M. (1977) *Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınları.

Schneider, L. R. ve Netting, F. L. (1999) "Influencing Social Policy in A Time of Devolution: Upholding Social Work's Great Tradition." *Social Work*, 44 (4) 349-358.

Schorr, L. A. (1985) "Professional Practice as Policy." *Social Service Review*, 59 (1) 178-196.

Segal, A. A. ve Brzuzy, S. (1998) *Social Welfare Policy, Programs*, Practical, USA, Peacock Publications.

Sezer, S. (1999) *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, no: 293.

Şişman, Y. (1999) "Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar." (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.

Sözer, A. N. (1998) *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, İzmir, Barış Yayınları.

Şahin, F. (2000) *Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sosyal Refah Politikası Süreçlerine Katılımı*, Ankara.

Toikko, T. (1999) "Sociological and Psychological Discourses in Social Casework During the 1920s." *Families in Society*, 80 (4) 351-358.

Tokol, A. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, no: 163.

Tomanbay, İ. (1999) *Sosyal Çalışma Sözlüğü*, Ankara, Selvi Yayınevi.

Turan, N. (1999) *Sosyal Kişisel Çalışma*, Duyan, V. ve Aktaş, A. M. (eds.), Ankara, 1999.

UNICEF (1995) *Dünya Çocuklarının Durumu*, Ankara.